

Нуклеуси Хотильовського середньопалеолітичного місцезнаходження

Хотильовське середньопалеолітичне місцезнаходження — одна з найбільших північних пам'яток Східноєвропейської частини СРСР. Воно розташоване на середній течії р. Десни в с. Хотильове Брянського району Брянської області. У 1960—1964 рр. ми провели тут перші розкопки, завдяки чому вдалось одержати великий і цікавий матеріал. Особливий інтерес становлять нуклеуси.

Як відомо, спосіб розщеплення каменю є основним показником технічних навичок, якими володіли ті чи інші стародавні общини людей. Для вивчення і визначення характеру цієї техніки нуклеуси мали, безсумнівно, першочергове значення. На них можна простежити основні технологічні процеси обробки каменю від первинної підготовки сировини до одержання заготовок.

На Хотильовському мустьєрському місцезнаходженні зібрано понад 1600 ядрищ, що становить 13,5% загальної кількості виробів. В науковому відношенні це цілком надійний матеріал. Він дає досить повне уявлення про техніку розщеплення кременю, яка застосовувалась первісними майстрами, про місцеві особливості її розвитку та можливості датування, культурну належність матеріалу з різних ділянок пам'ятки.

Хотильовська колекція представлена великою кількістю різноманітних нуклеусів. За технікою і способом підготовки вони якують мірою однорідні. Тому при вивченні колекції ми дотримувались більш-менш однакових принципів типологічного аналізу.

Тепер при вивченні й класифікації нуклеусів застосовуються в основному три принципи¹. Умовно їх називають формальним, технічним і цільовим². Разом з тим вони взаємодоповнюються, утворюють єдину чітко розроблену систему, в якій провідне місце належить технічному підходу.

У зв'язку з цим ми розробили загальну схему типологічної класифікації хотильовських нуклеусів. Групи 3 і 5 цієї схеми включають типові леваллуазькі ядрища.

Розглянемо детально кожен групу.

1. Майже всі екземпляри першої групи невиразні і не відповідають поняттю про класичні двобічні дисковидні нуклеуси. Більшість їх кутистих форм. Розміри: 3—4 × 1—2 см; 10—13 × 3—4 см. Судячи з негативів, сколи не завжди стійкі за формою і найбільш однотипні з одного робочого боку. Деякі ядрища по краю грані однієї з робочих поверхонь мають сліди підправки. Можливо, ці нуклеуси в кінцевому результаті використовувались як одиобічні.

В цілому, це найменш витримана, скоріше архаїчна форма.

2. В другу групу включаємо нуклеуси округлої (рис. 1, 1), округло-видовженої (рис. 1, 2), ромбовидної (рис. 1, 4) і округло-зрізаної форми (рис. 1, 3). Тут також мало класичних нуклеусів. Більшість з них нечіткої конфігурації. Найбільші екземпляри досягають в діаметрі 16—18 см при товщині 1—2 см. Більшість нуклеусів має слабоопуклу робочу поверхню. У деяких виробів вона майже рівна (рис. 1, 1). Спинка часто покрита природною кіркою, інколи знята грубими сколами. Нуклеуси

¹ М. З. Паничкина. Палеолитические нуклеусы.— Археологический сборник, № 1, 1959; В. П. Любин. К вопросу о методике изучения нижнепалеолитических орудий.— МИА, № 131. М., 1965.

² П. П. Коробков. О методике определения нуклеусов.— СА, № 4, 1963.

цієї групи мають кругову або неповну кругову площадку. Інколи на ній виділяється більш підправлена та сплюснена ділянка, яка після зняття паступного відколу знову підправлялась. Ударна площадка майже завжди розміщена під гострим кутом до робочої поверхні. Часто на нуклеусах можна простежити негатив від одного великого відколу (рис. 1, 4).

Типологічна класифікація хотильовських нуклеусів

Типи ядрищ	Кількість ядрищ						Всього
	P-1	P-2	P-3	P-4	P-5	P-6	
1. Дісковидні, оброблені з двох боків	5	8	—	2	4	—	19
2. Дісковидні ядрища округлих форм, оброблені з одного боку	60	18	2	33	88	99	300
3. Черепахоподібні нуклеуси	33	16	—	12	93	76	230
4. Нуклеуси зі сколюванням в паралельному напрямку на одній поверхні (одно-, дво- і багатоплощадкові)	15	15	2	8	50	57	147
5. Нуклеуси з двобічним сколюванням у протилежних напрямках (дво- і багатоплощадкові) Різні варіанти	14	4	1	9	14	19	61
6. Дісковидні нуклеуси трикутних форм	16	4	—	4	8	24	56
7. Дісковидні нуклеуси прямокутних і квадратних форм	17	6	—	12	23	33	91
8. Нуклеуси призматичних і пірамідальних або конусовидних форм	12	6	—	2	1	1	22
9. Нуклеуси кубовидних і багатогранних форм	2	3	1	—	2	2	10
10. Нуклеуси кулястих і горіхоподібних форм	4	3	—	1	—	1	9
11. Мікронуклеуси	15	10	—	2	1	2	30
12. Аморфні нуклеуси і нуклеуси невизначених форм	110	104	4	50	45	35	348
13. Фрагменти різноманітних нуклеусів	64	30	5	29	62	74	264
Разом	386	222	15	164	390	423	1600

Інколи два більших відколи знімалися у протилежних напрямках (рис. 1, 3). Вироби з одним і двома домінуючими відколами посідають, мабуть, проміжне місце між радіальними і черепахоподібними.

Слід відзначити ще кілька нуклеусів, у яких виділяються кілька значних віялоподібно розташованих відколів. Можливо, це були перехідні форми від радіальних до конвергентних.

Дісковидні нуклеуси у ряді випадків переформлювались у ядрища інших типів.

3. Черепахоподібні нуклеуси мають округлу, округло-видовжену, трикутну і чотирикутну форму (рис. 2). Розміри їх коливаються від 5 до 17 см. У деяких робочий бік опуклий, ретельно оброблений. Краї, з боку яких паносився удар, також ретельно вирівняні, фасетовані (рис. 3, 3). Нуклеуси цієї групи мають негатив одного великого відколу (рис. 2, 1, 2). Інколи він доходить до основи ядрища (рис. 3, 3). Наскільки можна судити на підставі негативів, з черепахоподібних нуклеусів знімалися відщепи і видовжені відколи (рис. 1, 2), відомі під назвою пластин леваллуа різних форм.

Аналогічні відколи добре представлені в колекції заготовок. На деяких черепахоподібних нуклеусах є сліди підправки, проведеної після першого і наступних відколів.

4. До четвертої групи належать, як видно з таблиці, 166 нуклеусів, які мають на робочій поверхні сліди паралельно направлених відколів

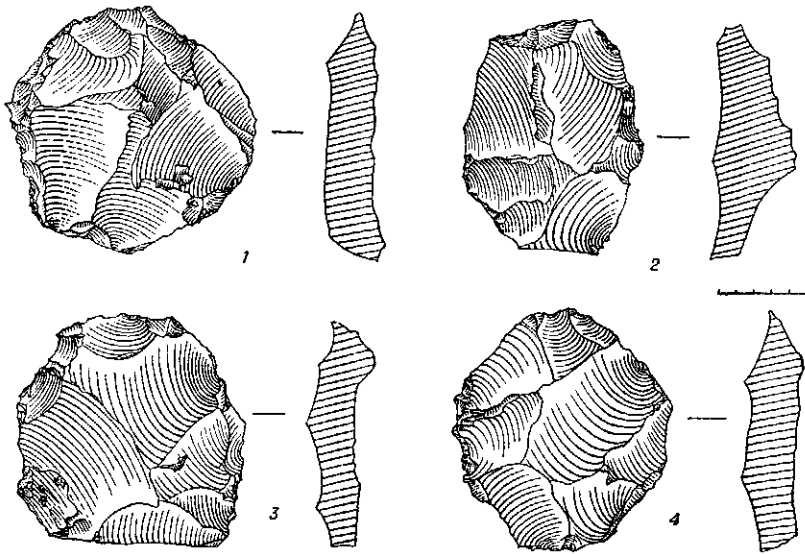

Рис. 1. Однобічні нуклеуси з радіальним напрямком сколювання з розкопів № 5, 6, розташованих у верхній частині місцезнаходження.

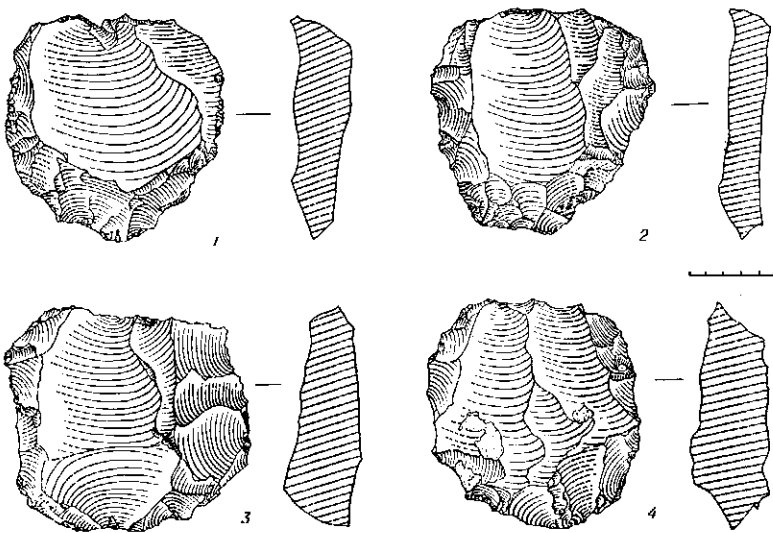

Рис. 2. Леваллуазькі нуклеуси з розкопів № 5, 6, розташованих у верхній частині місцезнаходження.

(рис. 4). З них 136 визначено за схемою В. П. Любіна. Переважно це одноплощинкові зразки. Однак є і двоплощинкові ядрища, у яких заготовки сколювались у зустрічному напрямку.

Хоч ця група налічує 16% всіх ядрищ, вони помітно відрізняються від класичних стандартів. Мабуть, цей технічний прийом не пабув тут широкого застосування. У більшості хотильовських ядрищ знімались короткі відщепи (рис. 1, 3). Ряд нуклеусів має всього два-три відколи (рис. 2, 4; рис. 4, 1), які теж не завжди охоплюють всю довжину робочої поверхні. Інколи відколи накладались один на одного або знімались з робочої площадки, перед цим радіально обробленої (рис. 3, 4). За розміром вони мало чим відрізнялись від заготовок, знятих з черепахоподібних ядрищ.

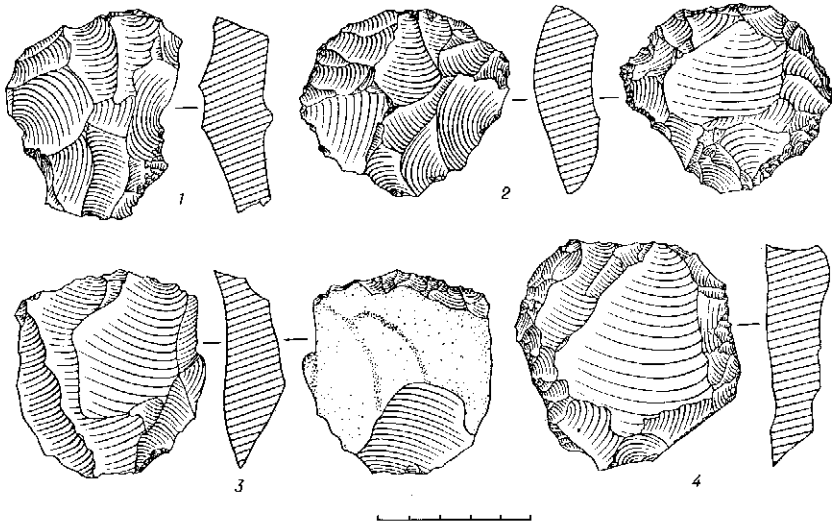

Рис. 3. Нуклеуси з розкопів № 1, 2, розташованих в середній частині місцезнаходження: 1 — однібічні з радіальним напрямком сколювання; 2—4 — леваллузькі.

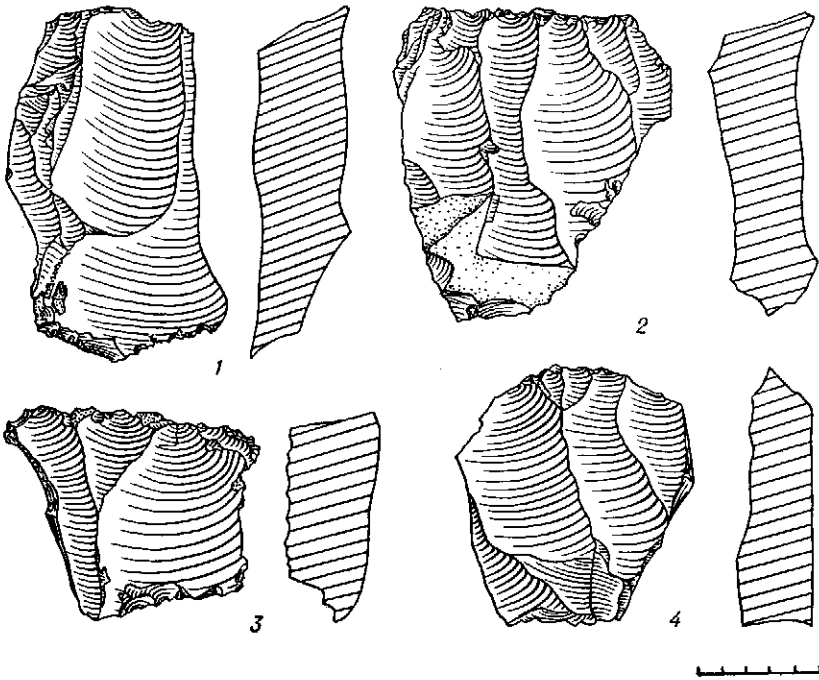

Рис. 4. Нуклеуси зі сколюванням заготовок у паралельному напрямку з розкопів № 1, 2, 4, розташованих в середній частині місцезнаходження.

Деякі нуклеуси з паралельним зняттям заготовок переоформлялись і використовувались як черепахоподібні.

5. Виробів з двобічним сколюванням у протилежних напрямках у колекції 61 (рис. 5). З них 32 визначено за схемою П. В. Любіна. Інші можна розбити на такі варіанти: а) двобічні нуклеуси, у яких сколювання на одній робочій поверхні відбувалось в поздовжньому або попереч-

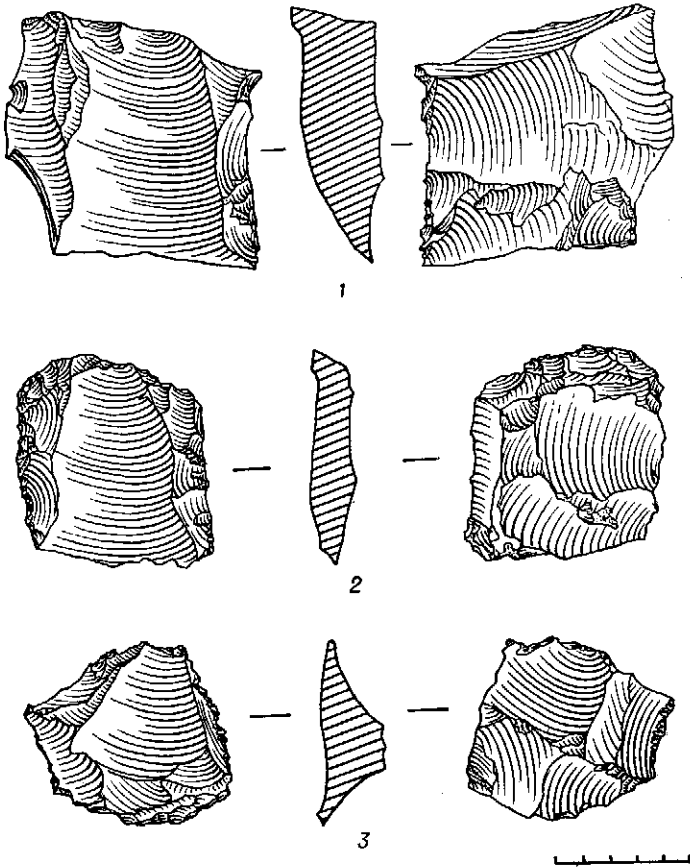

Рис. 5. Нуклеуси з двобічним сколюванням в протилежних напрямках:

1, 2 — з розкопів № 5, 6; 3 — з розкопу № 1.

ному напрямку, а на іншій — знімався один великий відкол, також поздовжній або поперечний (рис. 5, 2). Таких виробів — 13; б) двобічні нуклеуси (6), що мали сліди лише одного великого відколу (рис. 5, 1) на робочій поверхні як з одного, так і другого боку; в) двобічні нуклеуси, у яких на одній робочій поверхні наявне сколювання у радіальному напрямку, а на другій знято великий відкол (рис. 5, 3). Таких зразків налічується сім; г) двобічні нуклеуси, що мають відколи в одному напрямку з протилежних поздовжніх або поперечних боків.

Ми вважаємо, що більшість нуклеусів цієї групи були, можливо, не ядрищами, а заготовками для знарядь або нуклеоподібними знаряддями.

6. До групи трикутних і підтрикутних належать лише нуклеуси з радіальним або близьким до нього напрямком сколювання (рис. 6). В основному це однобічні ядрища.

7. Більшість чотирикутних і підчотирикутних нуклеусів мають одну робочу поверхню з радіальним або близьким до нього напрямком ско-

лювання (рис. 3, 1). Розміри їх коливаються від 4,5 до 18 см. Мабуть, вони заготовлені для нуклеусів інших типів.

Кілька нуклеусів цієї групи мають двобічне сколювання.

8. Класичних типів призматичних і пірамідальних нуклеусів, відомих на інших пам'ятках, тут немає. Проте, як свідчать деякі заготовки, вони були. Ударні площадки у таких ядрищ звичайно оформлені одним або кількома відколами (рис. 7, 1, 2, 3). Деякі вироби мають настільки

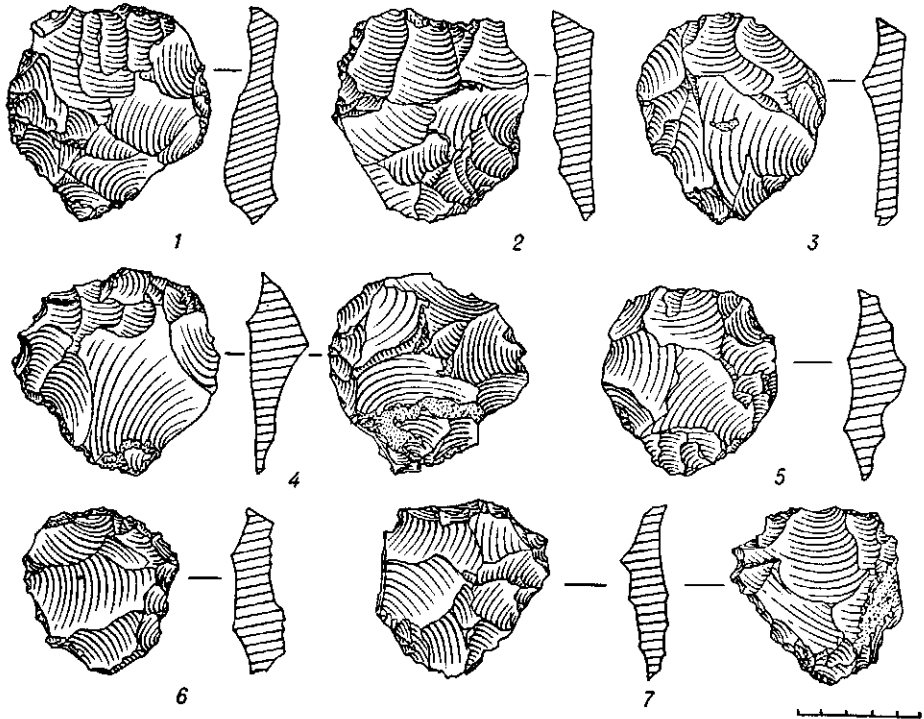

Рис. 6. Трикутні нуклеуси з розкопів № 5, 6, розташованих у верхній частині місцезнаходження.

широку ударну площадку, що нагадують скоріше однобічні диски з дуже опуклою, близькою до конуса або піраміди робочою поверхнею.

В цілому нуклеуси цієї групи грубі, невиразні, з безсистемним сколюванням (рис. 7, 1). Певна частина їх, яка оформлена дрібними конвергентними відколами, являє собою нуклеоподібні знаряддя, зокрема скребки типу рабо (рис. 7, 2, 3).

9. Нуклеуси кубоподібної форми також невиразні. Здебільшого це невеликих розмірів, грубооббиті куски кремешу, кубоподібні або багатогранні, інколи зі слідами зняття кількох паралельних або одиничних сколів з одного чи двох боків.

10. Горіхоподібні і кулясті нуклеуси невеликих розмірів маловиразні, зі слідами дрібних сколів. Можливо, вони використовувались як нуклеовидні знаряддя.

Призматичні, пірамідальні і конусовидні нуклеуси виявлені в ашеломустьєрських пам'ятках Західної і Східної Європи³. Особливо багато аналогічних форм на Яштухському місцезнаходженні, які добре описали С. М. Замятнін та І. П. Коробков⁴. Є вони також в кримській печерній

³ В. П. Любін. Вказ. праця, рис. 2, 1; рис. 3, 5; рис. 4, 3.

⁴ С. Н. Замятнін. Очерки по палеолиту. М.—Л., 1961, табл. VI, 1, 3—5, табл. VII; І. П. Коробков. Нуклеусы Яштуха.—МИА, № 131. М., 1965, рис. 2, 3.

стоянці Кіік-Коба⁵ та на Середньому Дністрі в Молодовому I та V. Кубоподібні і горіхоподібні нуклеуси з'являються ще в шельську і ашельську епохи, побугували вони і в мустьєрський час⁶.

11. Більшість мікронуклеусів (рис. 8) має одну робочу поверхню (однобічні). Кілька виробів — двобічні. Значна частина їх квадратної і округлої форми. Практичне призначення неясне. Вірогідно, що це до

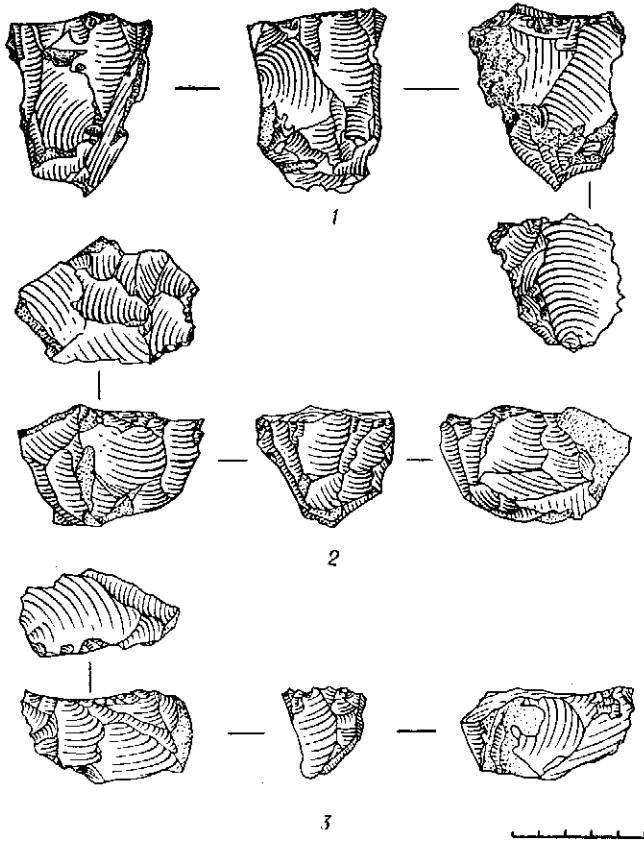

Рис. 7. Призматичні і пірамідалні або конусовидні нуклеуси з розкопів № 1, 2, розташованих в середній частині місцезнаходження.

кінця використані більші ядрища. Мешкапці Хотильовського місцезнаходження не дорожили крем'яною сировиною як у місцевостях, віддалених від родовищ. У колекції є не тільки мікронуклеуси, а й мікрозаготовки і навіть знаряддя на них.

Дуже багато мікронуклеусів трапляється на деяких причорноморських пам'ятках, зокрема на Яштухському місцезнаходженні⁷. Невеликі дисковидні ядрища відомі на Ільській стоянці⁸. Особливо вони характерні для придністровських стоянок Молодове I і Молодове V⁹.

⁵ Г. А. Бонч-Осмоловский. Грот Кийк-Коба, вып. 1, 1940, табл. I, рис. 2; табл. IX, рис. 1, 2.

⁶ Л. П. Черныш. Ранний и средний палеолит Приднестровья.— Труды КИЧП, т. XXI, 1965, стор. 55, 91—92, рис. 41, 4; рис. 29, 1.

⁷ И. П. Коробков. Нуклеусы Яштуха, рис. 5, 2, 4, 5; 8, 7, 8; 9, 1.

⁸ С. Н. Замятнин. Итоги последних исследований Ильского палеолитического местонахождения. — Труды II Международной конференции по изучению четвертичного периода, вып. V. М., 1934, стор. 213.

⁹ А. П. Черныш. Вказ. праця, рис. 25—30; 61—62, 67.

12. До аморфних нуклеусів належать різноманітні ядрища випадкових і невизначених форм, певдалі, дефектні, оббиті тільки по краю та зі слідами лише кількох сколів.

Крім вищеписаних груп, мешканці Хотильовської стоянки використовували ядрища, з яких знімали заготовки трикутних і підтрикутних форм. На це вказує не тільки серія аналогічних заготовок, але й деякі нуклеуси. На жаль, ядрищ таких небагато, вони не досить виразні. Мож-

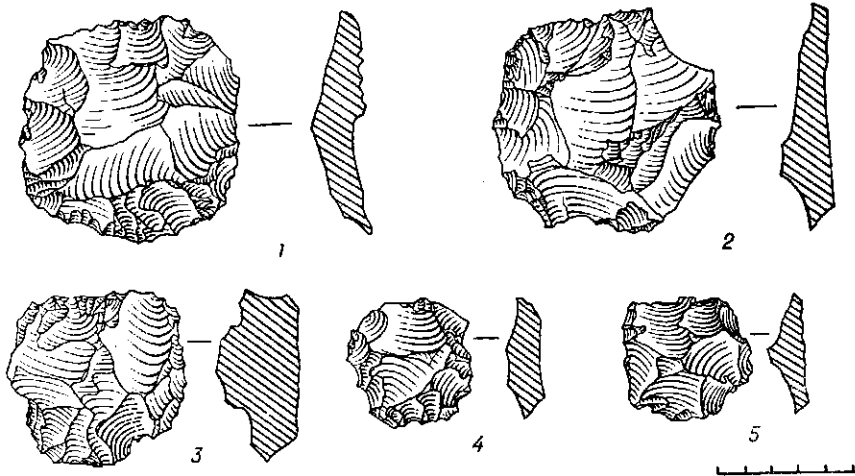

Рис. 8. Мікронуклеуси з розкопів № 5, 6, розташованих у верхній частині місцезнаходження.

ливо, що трикутні заготовки тут не мали широкого розповсюдження, як це спостерігається на інших пам'ятках середньопаліолітичного часу.

Статистичні підрахунки показують, що в хотильовській колекції переважають нуклеуси з радіальним напрямком сколювання. Друге місце посідають черепахоподібні. Беручи до уваги, що багато нуклеусів з радіальними і паралельно направленими відколами були перехідними формами, черепахоподібні ядрища можна поставити на перше місце. Є всі підстави вважати, що одним з основних технічних прийомів розщеплення кременю на Хотильовському місцезнаходженні було одержання однієї великої заготовки. Це добре простежується і на знаряддях, значна частина яких зроблена на подібних заготовках. Можливо, не всі нуклеуси виготовлялись спеціально для таких цілей. Проте при всякій нагоді майстер намагався одержати один великий відкол, що особливо добре помітно навіть на двобічних нуклеусах з протилежним сколюванням.

Високий процент черепахоподібних нуклеусів у леваллузькому комплексі Хотильовського місцезнаходження є однією з його характерних особливостей. М. З. Панічкина зазначає, що дисковидні нуклеуси, потрібні для одержання лише одного великого відщепу (тип В) — найбільш характерні для кінця ашелью — початку муст'є¹⁰.

Мабуть, В. П. Любін не зовсім має рацію, коли твердить, що ядрища, які призначались для одержання одного відщепу, трапляються, як правило, в невеликій кількості, а форми менш спеціалізовані, призначені для зняття заготовок різних типів (перехідні форми Борда) займають панівне місце в колекціях¹¹.

Певною мірою це підтверджує колекція хотильовських нуклеусів, де високий процент черепахоподібних ядрищ, які давали можливість зняти одну велику заготовку.

¹⁰ М. З. Панічкина а. Вказ. праця, стор. 20.

¹¹ В. П. Любін. Вказ. праця, стор. 20, 22.

Як показали спостереження під час розкопок і обробки колекції, найбільш однорідний і стійкий леваллуазький комплекс дають два верхні розкопи (№ 4, 6), де досліджена «майстерня» по обробці кременю і збережений матеріал, не вимитий стародавньою річкою. Нуклеуси тут здебільшого значних розмірів (рис. 1, 2), ретельно підготовлені, правильних геометричних форм, нічим не відрізняються від класичних стандартів леваллуазької техніки. Майже всі вони виготовлені з високоякісного кременю темно-сірого або чорного (прозорого) кольору.

У зв'язку з тим, що на Хотильовському місцезнаходженні і особливо на його верхній ділянці (розкопи 5, 6) зібрано великий матеріал, пов'язаний з різними стадіями обробки кременю, нам вдалось простежити деякі технічні прийоми підготовки нуклеусів та їх використання.

Передусім, слід зазначити, що крем'яна сировина добувалась людиною в ярах і на конусах виносу. Така сировина звичайно мала кірку, повністю очищену від вапняку. Проте людина не лише збирала, але й виламувала плитчастий кремій. На деяких нуклеусах і виробках з верхніх розкопів на кірці порівняно добре зберігається товстий шар зовсім свіжої глини, немовби кремій виламаний недавно. В. П. Любін, який дослідив верхньоашельську майстерню Джрабер у Вірменії, також відзначає, що обсидіан не лише збирали, але й виламували.

Одержана тим чи іншим способом сировина у вигляді кутастих плиток, рідше гальок спочатку випробовувалась на міцність і якість. Відомо, що кремій з одних і тих же родовищ внаслідок впливу тривалих температурних коливань не завжди добре розколюється, а в більшості випадків кришиться і розпадається. Відібраній в результаті такого випробування плитці спочатку надавалась груба вихідна форма: округла, багатогранна, овальна, підтрикутна, прямокутна. Потім з одного боку знімалась кірка, а з другого оббивалась лише її поверхнева частина. Рідше кірка знімалась повністю з обох боків. У куска кременю відбивався один край, після чого знімалась верхня підкіркова частина, яка також не завжди мала потрібну якість. Після одержання болванки з підготовленого боку наносились відповідні удари по краю і в результаті — з боку спинки формувалась ударна площадка та визначалась остаточна конфігурація ядрища.

В разі необхідності у вугластих форм відбивали кути. Знімались вони, як і ребра, на спинках відколів. Площадка звичайно підправлялась кількома великими і видовженими фасетками, причому тільки на тому місці, звідки наносився удар для зняття наступного відколу. Коли площадка спрацьовувалась, її відновляли і продовжували знімати заготовки таким же чином. Для відщеплення заготовок з тоншим ограненням та більших розмірів площадці надавався виразний характер: край був більш тонко і правильно фасетований на широкій ділянці, в результаті чого на сколах або заготовках залишалась пряма фасетована поверхня.

Особливо ретельно оброблялись ядрища, призначені для великої заготовки. Вона мала округло-опуклу робочу поверхню, суцільно стесану дрібними відколами, яка пагадує панцир черепахи (рис. 3, 2). Більшість підготовлених таким чином нуклеусів надходила на поселення. Значна частина їх спочатку піддавалась радіальній обробці. З цією метою використовувались великі конусовидні відбивачі з кварцу і кварциту. Сліди круглих глибоких вибоїн інколи простежуються на окремих нуклеусах. В ході дальшого виробництва застосовувались кулясті й овальні відбивачі. Коли знімались заготовки, особливо з черепахоподібних ядрищ, основа їх ставилась на кістяну підставку або на плоскі зуби мамонта. У зв'язку з цим на основі нуклеусів простежується груба контрударна ретуш. Вироби з радіальним сколюванням, мабуть, обертались, від чого на стесаних гранях площадки теж є сліди контрударної ретуші.

Для хотильовської техніки розщеплення характерні не лише радіальне сколювання, одержання однієї великої заготовки, паралельність відколів, але й зняття двох значних відколів з протилежних боків на одній площадці (рис. 2, 3), або одержання видовжених, знятих в одному напрямку (рис. 2, 4), а також послідовно один за одним (рис. 3, 3; рис. 4, 1). Ці нові технічні прийоми потім удосконалювались на призматичних нуклеусах верхньопалеолітичного часу.

Із східноєвропейських пам'яток в морфологічному відношенні до ядрищ хотильовської колекції найближче стоять нуклеуси пізньомустьєрських стоянок Молодове I і V, хоча за розмірами вони зовсім різні. О. П. Черниш виділяє в IV мустьєрському шарі Молодового I і в XI шарі Молодового V одноплощадкові, двоплощадкові дисковидні, трикутні, підпризматичні й аморфні нуклеуси; причому одноплощадкові він розчленовує на кілька варіантів або груп: прямокутні, видовжені, овальні, квадратовидні, черепахоподібні¹². Останніх лише в одній публікації нараховується 33. Крім того, в молодовській колекції є нуклеуси, у яких знято два великих видовжених відщепи в паралельному напрямку, екземпляри з двома більшими відколами, розташованими один проти одного на тій самій робочій поверхні. В цілому молодовські нуклеуси це — хотильовські в мініатюрі.

Прямі аналогії хотильовським знахідкам, як і всій техніці розщеплення каменю, є на Півдні нашої країни, у Вірменії. Правда, сировиною там служив зовсім інший матеріал — абсидан. Це — відома верхньоашельська майстерня поблизу с. Джрабер, відкрита і досліджена В. П. Любіним¹³. Тут серії нуклеусів теж дуже різноманітні: одноплощадкові, трикутні, овальні, прямокутні, двоплощадкові, однобічні і двобічні з сколюванням у протилежних напрямках, дисковидні однобічні й двобічні, а також морфологічно менш виразні*.

У процентному відношенні типів ядрищ ці пам'ятки теж близькі, вони утворюють приблизно однакові ряди виразних і стійких серій з перерахуванням одноплощадкових. Нарешті, між ними є майже повний збіг і за розмірами. Можна констатувати, що Хотильовська майстерня, частково досліджена у верхніх розкопах, — пряма аналогія верхньоашельської майстерні Джрабер, хоч у хронологічному плані це — неоднорідні пам'ятки. В. П. Любін розглядає останню як окрему фацію левалюа. До цієї фації належать, очевидно, й інші відомі закавказькі палеолітичні пам'ятки Арзні і Сатані-Дар. Як вважає М. З. Панічкіна, за складом і багатством знахідок пізньоашельський комплекс Сатані-Дар близький до одночасних стоянок Східного Середземномор'я, зокрема Сирії, Палестини і Єгипту¹⁴.

Отже, за технікою розщеплення кременю Хотильовське місцезнаходження — це одна з класичних пам'яток Східної Європи і, можливо, одна з найбільш ранніх на цій території. Однак Хотильове і в хронологічному, і в культурному відношенні далеко не однорідне. Незважаючи на певну загальну схожість, між крем'яними матеріалами середньої (розкопи 1—4) і верхньої (розкопи 5—6) частин місцезнаходження є істотна різниця. Це добре помітно на більшості нуклеусів.

Ядрища з середньої частини місцезнаходження значно менші за розмірами, різноманітніші за формами і типами, якістю і кольором сировини, примітивніші (рис. 3; 7). Поверхня їх більш відполірована. Тут

¹² А. П. Черниш. Вказ. праця, стор. 55, 91, 92; рис. 25—30, 32, 51, 54, 62.

¹³ В. П. Любін. Верхнеашельская мастерская Джрабер (Армения). — КСИИ, вып. 82. К., 1961.

* Автор мав можливість у 1963 р. ознайомитись з джраберською колекцією, за що висловлює щире подяку В. П. Любіну.

¹⁴ М. З. Панічкіна. Вказ. праця, стор. 64.

переважають давніші типи: горіхоподібні, кубоподібні, пірамідальні, конусовидні (рис. 7), амфорні і невиразні, а також грубі нуклевидні знаряддя. Хоча людина була вже знайома з леваллуазькими прийомами розщеплення каменю, вони, можливо, не набули провідного значення.

Крем'яний інвентар, який походить з верхніх розкопів і пов'язаний з розвинутою леваллуазькою технікою розщеплення, близький до мустье з ашельською традицією. Що ж до інвентаря з середньої частини місцезнаходження, де знайдено нуклеуси з менш виразними леваллуазькими рисами, то він стоїть ближче до мустье типу Кіна.

Ф. М. ЗАВЕРНЯЕВ

Нуклеусы Хотылевского среднепалеолитического местонахождения

Резюме

В статье излагаются результаты типологического и статистического исследования нуклеусов Хотылевского среднепалеолитического местонахождения. В предложенной схеме типологической классификации выделяется 13 групп или типов ядрищ и кратко характеризуется каждая из них.

Как показали исследования, наиболее однородный и устойчивый леваллуазский комплекс дает верхний участок местонахождения, где обнаружена мастерская по обработке кремния. Автор делает попытку проследить некоторые технические приемы, применявшиеся местными жителями при подготовке нуклеусов и снятии с них заготовок.

Из восточно-европейских памятников в морфологическом отношении к нуклеусам хотылевской коллекции наиболее близки ядрища позднемустье-ских стоянок Молодова I и Молодова V, а из памятников юга страны — известная верхнеашельская мастерская Джрабер в Армении.

І. В. ПИЛИПЧУК

Матеріали до археологічної карти басейну р. Соб

Старожитності Присоб'я на Вінниччині уже давно привертають увагу дослідників. За останні роки автор виявив нові матеріали доби енеоліту — бронзи і скіфського часу на цій території. Подаємо короткий опис обстежених поселень трипільської культури поблизу сіл Кальника і Дашіва, а також характеристику випадкових знахідок.

Поселення поблизу с. Кальник розташоване в урочищі «За валом», в надзаплавній терасі, на лівому березі річки Шабелянки — притоки р. Соб. Площа поселення — близько 3 тис. м². На ньому чітко видно сліди жител — зруйнованих майданчиків, на поверхні яких є залишки долівки. Серед речових знахідок — кам'яні зернотерки різної форми, виготовлені з сірого та білого каменю (граніту). Виявлено і сокиру з граніту довжиною 170 мм. Вопа частково відшліфована і має отвір для держака. Інша — округлої форми, з отвором 29 мм в діаметрі. В числі кам'яних виробів також 10 кубиків, або «пращних каменів» з округленими кромками; окремі круглої форми, з сірого і білого каменю. Знайдені фрагменти чотирьох крем'яних ножів, глиняні грузила, прямокутні й круглі,